

Тэма 4. Аўстралія і Акіянія — маленькія волаты

Рэкорды Аўстраліі і Акіяніі

- ♦ Самы маленькі мацярык — 7,7 млн км² (з астравамі).
- ♦ Самы нізкі мацярык — сярэдняя абсалютная вышыня 350 м.
- ♦ Самы працяглы каралавы рыф — Вялікі Бар'ерны рыф, каля 2300 км.
- ♦ Самы актыўны наземны вулкан — Кілаўэа (в. Гаваі).
- ♦ Самы вялікі дзейны шчытавы вулкан — Маўна-Лоа (в. Гаваі).
- ♦ Абсалютны максімум выпадзення ападкаў — Гавайскія астравы (Ціхі акіян), 24 тыс. мм у год.
- ♦ Самы высокі вулканічны ланцуг — Гавайскія астравы (8 км пад вадой і 4,2 км над вадой).

§ 13. Геаграфічнае становішча Аўстраліі і Акіяніі. Гісторыя адкрыцця і даследавання. Тэктанічная будова і рэльеф

Успамінаем. Па якім плане характарызуюць геаграфічнае становішча мацерыка? ♦ Якія адрозніваюць астравы па паходжанні?

Даведаваемся. Чаму ў Аўстраліі некалькі першаадкрывальнікаў. ♦ У чым асаблівасці яе геаграфічнага становішча. ♦ Якая будова зямной кары і паверхні мацерыка.

Разважаем. Чаму Аўстралія была адкрытая пазней за іншыя населеныя мацерыкі?

1. Геаграфічнае становішча. Аўстралія — самы маленькі кантынент Зямлі. Яго плошча з прылеглымі астравамі не перавышае 7,7 млн км². Асаблівасцю формы Аўстралійскага кантынента з’яўляецца яго кампактнасць. Працягласць з поўначы на поўдзень — каля 3200 км, з захаду на ўсход — 4100 км.

Аўстралія цалкам размешчана ў Паўднёвым і Усходнім паўшар’ях (мал. 74). Пасярэдзіне яна перасякаецца Паўднёвым тропікам. У сувязі з размяшчэннем пераважна ў трапічных шыроты большая частка мацерыка ляжыць у гарачым цёплым поясе.

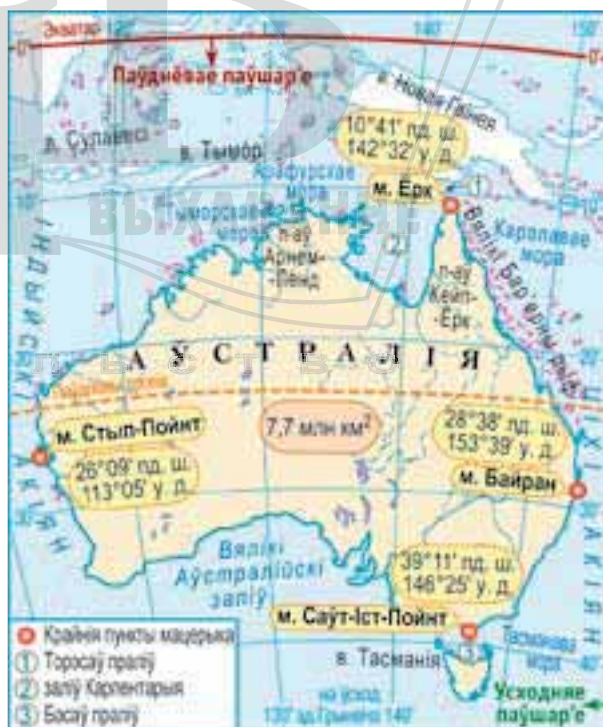
Мацярык характарызуецца слаба зрэзанай берагавой лініяй. (Вызначце на карце атласа, якімі морамі і акіянамі абмываецца Аўстралія.)

Толькі на поўначы глыбока ўдаецца ў сушу заліў Карпентарыя, які падзяляе паўастравы Кейп-Ёрк і Арнем-Ленд. Уздоўж паўночна-ўсходняга ўзбярэжжа на 2300 км выцягнуўся Вялікі Бар’ерны рыф — самая доўгая града каралавых астравоў (гл. застаўку перад тэмай). Паўднёвае ўзбярэжжа абмываецца водамі Вялікага Аўстралійскага заліва. Найбуйнейшы з астравоў — Тасманія — адзелены ад кантынента Басавым пралівам.

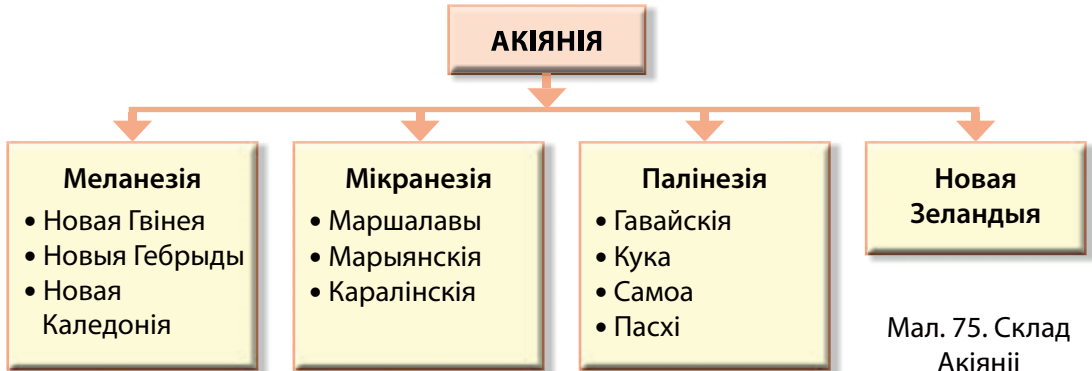
Аўстралія размешчана ў цэнтры акіянічнага

С. 50

Мал. 74. Геаграфічнае становішча Аўстраліі

паўшар'я Зямлі. Яна аддалена ад іншых масіваў сушы на значную адлегласць. На паўночным усходзе «мост» з астравоў злучае яе з Еўразіяй.

2. Склад Акіяніі. Акіянія — група астравоў і архіпелагаў у нізкіх шыратах Ціхага акіяна. Плошча сушы Акіяніі каля 1,3 млн км². Большая частка астравоў палягае ў Паўднёвым паўшар'і.

Усяго ў Акіяніі налічваецца больш за 10 тыс. астравоў. Яны распасціраюцца на 15 тыс. км з захаду на ўсход і на 9 тыс. км з поўначы на поўдзень.

Гістарычна Акіянію падзяляюць на чатыры прыродныя вобласці: Меланезію, Мікранезію, Палінезію і *Новую Зеландыю* (мал. 75, 76).

Найбуйнейшы востраў Акіяніі — *Новая Гвінея* — мае плошчу больш за 790 тыс. км².

3. У пошуках Паўднёвай Зямлі. Назва «Аўстралія» (з латыні «паўднёвы») узнікла яшчэ ў старажытнасці. На думку антычных навукоўцаў Гіпарха і Пталемея, для таго каб «ураўнаважыць лішак сушы на поўначы», у Паўднёвым паўшар'і

с. 50

Мал. 76. Загадкавыя статуі на востраве Пасхі

павінна існаваць велізарная суша. У пошуках гэтай міфічнай «Невядомай Паўднёвай Зямлі» і была адкрытая Аўстралія на пачатку XVII стагоддзя.

Галандзец *Вілем Янсан* першым з еўрапейцаў дасягнуў берагоў Аўстраліі ў 1606 годзе (мал. 77, а). Пазней, у 1642 годзе, мараплавец *Абель Тасман* абмінуў мацярык, давёўшы, што той уяўляе з сябе ізаляваны масіў сушы (мал. 77, б). Тасман нанёс на карту паўночнае ўзбярэжжа кантынента, адкрыў астравы Новая Зеландыя і Тасманія. Адкрытыя ім землі, названыя Новай Галандыяй, галандцы стагоддзе тры-малі ў сакрэце ад іншых еўрапейцаў.

У 1770 годзе славеты мараплавец *Джэймс Кук* падчас свайго першага кругасветнага падарожжа паўторна «адкрыў» Аўстралію і абвясціў яе англійскай калоніяй (мал. 77, в). Ён нанёс на карту ўсходняе ўзбярэжжа, Вялікі Бар’ерны рыф і шэраг астравоў Акіяніі (гл. *форзац 1*).

Даследаванню ўнутраных раёнаў мацерыка спрыялі еўрапейскія перасяленцы. Эдуард Эйр вывучаў паўднёвае ўзбярэжжа і адкрыў найбуйнейшае возера на мацерыку.

Сучасную назву мацерыку — Аўстралія — даў толькі ў 1814 годзе англійскі картограф Мэцью Фліндэрс.

С. 51

а

б

в

Мал. 77. Даследчыкі Аўстраліі: а — Вілем Янсан (1570–1632), б — Абель Тасман (1603–1659), в — Джэймс Кук (1728–1779)

Вывучэннем прыроды і народаў Акіяніі ў XIX стагоддзі займаўся рускі падарожнік Мікалай Міклуха-Маклай.

✿ У 1840 годзе польскім падарожнікам Паўлам Стшалецкім быў адкрыты найвышэйшы пункт Аўстраліі, названы ў гонар ураджэнца і патрыёта Беларусі — Тадэвуша Касцюшкі. У канцы XIX стагоддзя на Гавайскіх астравах працаваў выхадзец з Магілёўскай губерні Мікалай Судзілоўскі.

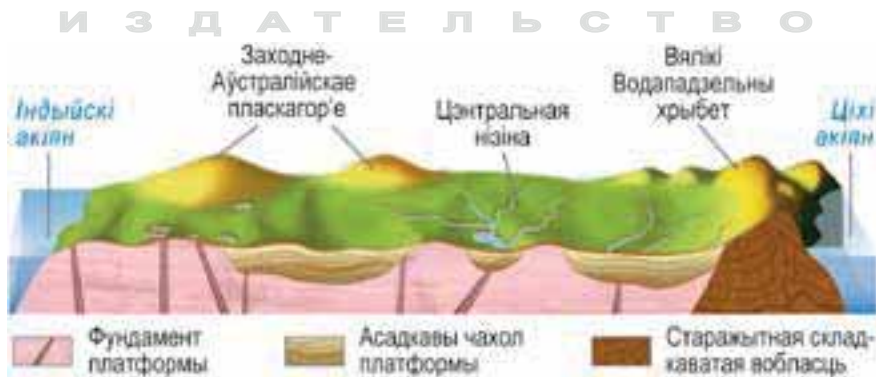
С. 12

4. Будава зямной кары. Аўстралія ўяўляе з сябе адзін з абломкаў Гандваны, які аддзяліўся 150 млн гадоў таму. Мацярык размешчаны ў цэнтры Інда-Аўстралійскай літасфернай пліты, у далечыні ад зон кантакту з іншымі плітамі. (Якія геаграфічныя наступствы з гэтага вынікаюць?)

С. 51

У падмурку большай часткі кантынента палягае старажытная *Аўстралійская платформа*. У заходняй і цэнтральнай яе частцы крышталічны фундамент выходзіць на паверхню, утвараючы шчыты (мал. 78). Пасярэдняю вобласць мацерыка займае маладая Усходне-Аўстралійская пліта. У адрозненне ад старажытнай платформы яна доўгі час перакрывалася морам. **Уздоўж усходняй ускраіны кантынента**

Мал. 78. Будава зямной кары і рэльеф Аўстраліі па 30° пд. ш.

працягнуўся старажытны **Усходне-Аўстралійскі складкаваты пояс**.

5. Рэльеф мацерыка. Перавага платформаў і працяглая адсутнасць гораўтварэння — прычыны выраўненасці і старажытнасці рэльефу мацерыка. **Аўстралія — самы нізкі кантынент** (сярэдня абсалютная вышыня 350 м). На старажытнай платформе знаходзіцца вялікае дэнудацыйнае *Заходне-Аўстралійскае пласкагор’е*. Значная яго частка занята пустынямі (мал. 79). У месцах выхаду парод фундамента захаваліся адзіночныя глыбавыя горы (Мак-Донел, Масгрэйв), якія ўзнімаюцца да вышыні 1500 м (мал. 80).

На маладой пліце размешчана акумуляцыйныя *Цэнтральная нізіна* вышынёй да 100 м. На ёй сярод пясчаных дзюн пятляюць сухія рэчышчы часовых вадацёкаў.

Па ўсходняй ускраіне кантынента на 4000 км працягнуўся складкавата-глыбавы Вялікі Водападзельны хрыбет (мал. 81). Яго самая высокая частка — *Аўстралійскія Альпы* са слядамі старажытнага абледзянення. Іх вяршыню вянчае *гара Касцюшка* (2228 м) — найвышэйшы пункт мацерыка.

Аўстралія — самы тэктанічна спакойны мацерык: на ім няма дзейных вулканаў і маладых гор.

С. 50, 51

Мал. 79. Вялікая пустыня Вікторыя

Мал. 80. Гара Улуру (Аерс-Рок)

Мал. 81. Вялікі Водападзельны хрыбет

6. Паходжанне і рэльеф астравоў Акіяніі. У Акіяніі сустракаюцца астравы рознага паходжання (мал. 82). Мацерыковыя астравы больш вялікія па плошчы. Яны ўваходзяць у склад Ціхаакіянскага вогненнага кальца і ўзніклі падчас апошняга гораўтварэння пры ўзаемадзеянні Інда-Аўстралійскай і Ціхаакіянскай літасферных пліт.

Новая Зеландыя складаецца з астравоў Паўночны і Паўднёвы, падзеленых пралівам Кука. На востраве Паўночны размешчаны дзейны конусны вулкан Руапеху, трэшчынны вулкан Таравера, гейзеры і гарачыя крыніцы (мал. 83). Востраў Паўднёвы вядомы ледавіковым рэльефам і азёрамі.

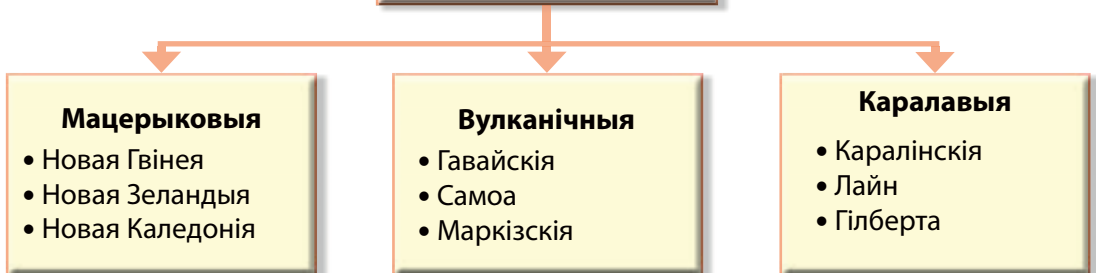

С. 50

Вулканічныя астравы ўяўляюць з сябе надводныя вяршыні падводных вулканаў. *Гавайскія астравы* (у перакладзе «райская зямля») — найвышэйшы вулканічны ланцуг свету (8 км пад вадой і да 4,2 км над вадой). Тут размешчаны самы актыўны вулкан планеты — *Кілаўэа* (мал. 84) і самы буйны шчытавы вулкан — *Маўна-Лоа*. Каралавыя астравы сустракаюцца толькі ў нізкіх шыротых (мал. 85). *(Як вы думаеце чаму?)*

ИЗДАТЕЛЬСТВО

АСТРАВЫ АКІЯНІІ

Мал. 82. Астравы Акіяніі па паходжанні

Мал. 83. Даліна гейзераў на востраве Паўночнай Новай Зеландыі

Мал. 84. Вулкан Кілаўэа («курная гара»)

Мал. 85. Каралавы атол

7. Карысныя выкапні. Як і ўсе мацерыкі Паўднёвага паўшар'я, **Аўстралія багатая на руды чорных і каляровых металаў.** Да шчытоў платформы прымеркаваны буйныя радовішчы руд (жалезных, марганцавых, свінцова-цынкавых, медна-нікелевых), срэбра, золата, каштоўных і вырабных камянёў (алмазаў, апалаў). **Мацярык валодае $\frac{1}{3}$ сусветных запасаў уранавых руд.**

У Акіяніі карысныя выкапні ёсць толькі на мацерыковых астравах. У Новай Каледоніі сканцэнтравана палова нікелевых руд свету.

Асадкавы чахол платформы ўтрымлівае залежы фасфарытаў, кухоннай солі, гіпсу. Аўстралія — гіганцкая баксітаносная правінцыя ($\frac{1}{3}$ сусветных запасаў). Да шэльфавай зоны і прагінаў платформаў прымеркаваны нафта- і газаносныя басейны. Са старажытным складкаватым поясам звязаны радовішчы алавяна-вольфрамавых, медных, малібдэнавых і тытанавых руд.

С. 51

Абагульнім і запомнім. Аўстралія — самы маленькі мацярык. Ён аддалены ад іншых масіваў сушы і вылучаецца слаба зрэзанай берагавой лініяй. ♦ Важную

ролю ў адкрыцці Аўстраліі адыгралі Вілем Янсзан, Абель Тасман і Джэймс Кук. ♦ У будове зямной кары адрозніваюць старажытную Аўстралійскую платформу і старажытны Усходне-Аўстралійскі складкаваты пояс. ♦ Аўстралія — самы нізкі мацярык Зямлі. ♦ У рэльефе пераважаюць дэнудацыйныя раўніны з глыбавымі горамі. ♦ Акіянія складаецца з Меланезіі, Мікранезіі, Палінезіі і Новай Зеландыі. ♦ Мацярык багаты на руды чорных, каляровых, каштоўных металаў, уранавыя руды.

Праверым сябе.

1. Чаму Аўстралію называюць мацерыком-востравам? 2. У чым асаблівасць яго геаграфічнага становішча? 3. Назавіце першаадкрывальнікаў і даследчыкаў кантынента. Чаму Аўстралія была адкрытая пазней за іншыя населеныя мацерыкі? 4. На якія часткі падзяляецца Акіянія? Прывядзіце прыклады астравоў, адрозных па паходжанні.

5. Да якіх элементаў будовы зямной кары прымеркаваны асноўныя формы рэльефу мацерыка? 6. Чаму ў Аўстраліі рэдкія землятрусны і няма дзейных вулканаў?

Ад тэорыі да практыкі. 1. Якія геаграфічныя аб'екты Аўстралііносяць імёны Тасмана і Кука? Падпішыце гэтыя аб'екты на контурнай карце. 2. Дакажыце аднакласнікам, што Аўстралія — маленькі волат. Для гэтага знайдзіце на карце як мага больш геаграфічных назваў са словам «вялікі». 3. Вызначце геаграфічныя каардынаты найвышэйшага пункта Аўстраліі. У гонар каго ён названы? Які след гэты чалавек пакінуў у гісторыі? 4. Аўстралійская суша ў складзе Инда-Аўстралійскай літасфернай пліты дрэйфуе на поўнач і праз 50 млн гадоў апынецца на экватары. Разлічыце, якая хуткасць яе руху. Зрабіце прагноз, як зменіцца клімат і расліннасць кантынента.

Клуб дыскусій. Назвы «Меланезія», «Мікранезія» і «Палінезія» перакладаюцца з грэчаскай мовы як «чорнаастроўе», «дробнаастроўе» і «шматастроўе». Як вы маглі б гэта растлумачыць?

Клуб эрудытаў. Адзін з астравоў Палінезіі на мясцовай гаворцы называецца Рапа-Нуі, што азначае «месца, дзе робяць ідалаў». Пра які востраў ідзе гаворка і чаму ён так названы?

§ 14. Клімат і ўнутраныя воды Аўстраліі і Акіяніі

Успамінаем. Якія вам вядомы пастаянныя і сезонныя вятры? ♦ Якія воды называюць артэзіянскімі?

Даведваемся. Чаму Аўстралія — самы сухі мацярык Зямлі. ♦ Якім падземным багаццем ён валодае.

Разважаем. Чаму Аўстралія — самы пустынный кантынент?

1. Кліматаўтваральныя фактары. Гарачы клімат Аўстраліі ў першую чаргу звязаны з яе размяшчэннем у нізкіх шыротах, дзякуючы чаму яна атрымлівае вялікую колькасць сонечнага цяпла. У цэнтральнай частцы мацярык перасякаецца Паўднёвым тропікам (мал. 86). Гэтым тлумачыцца перавага трапічных тыпаў клімату.

Зімой Аўстралія крыху астывае, над ёй пануюць трапічныя паветраныя масы. Над цэнтрам мацерыка ўсталёўваецца вобласць высокага ціску, з якой дзьмуць сухія і гарачыя паўднёва-ўсходнія пасаты. Паўднёвае ўзбярэжжа мацерыка зімой трапляе ў зону дзеяння ўмераных марскіх паветраных мас: заходнія вятры прыносяць ападкамі.

Летам над моцна прагрэтай сушай усталёўваецца вобласць нізкага ціску. У цэнтр кантынента ўцягваюцца паветраныя масы з менш нагрэтых акіянаў, над якімі захоўваецца высокі ціск. Паўночная ўскраіна мацерыка трапляе ў зону ўплыву вільготнага паўночна-заходняга экватарыяльнага мусону з Індыйскага і

С. 52

Каралінскія астравы — вобласць зараджэння трапічных цыклонаў «вілі-вілі». Яны ўрываюцца ўлетку і ўвосень на захад Акіяніі і поўнач Аўстраліі.